

Beseda

Besede nosijo pomen, so dogovorjena znamenja sestavljena iz črk in glasov (ima tvarno in pomesko stran). Dogovorjen je pomen, sestava in izgovorjava besede.

Z besedami se ukvarja posebna veda – besedoslovje ali LEKSIKOLOGIJA, ki razvršča besede, jih popisuje in razlaga v slovarjih. Slovarji so lahko enojezični ali več, splošni ali posebni.

Pomen besede

Besede imajo lahko en ali več pomenov, torej so prve ENOPOMENKE, druge pa VEČPOMENKE. V slovenskem jeziku prevladujejo večpomenke (kolo, goba, jezik, list, sveča, ...). enopomenke so večinoma strokovne besede ali TERMINI. Tako kot v vseh jeziki imamo tudi v našem besede, ki podobno zvenijo, imenujemo jih blizuzvočnice ali PARONIMI (trenirka, trenerka), poznamo pa še enakozvočnice, enakoglasnice (trk, trg) in enakopisnice (gol).

Pomenska razmerja med besedami

SEMANTIKA ali pomenoslovje je veda, ki se ukvarja s tem v kakšnem odnosu so besede.

Besede imajo lahko enak ali podoben pomen, zato jih imenujemo sopomeke ali SINONIMI (zid- stena, peresnica-puščica). Ali pa imajo nasproten pomen, to so protipomenke ali ANTONIMI. Glede na pomen poznamo besede z ožjim pomenom, to so podpomenke ali HIPONIMI ter besede s širšim pomenom HIPERNIMI ali nadpomenke. Pomensko povezane besede imajo skupen koren ali MORFEN, take besede spadajo v isto besedno družino. V TEMATKSO POLJE pa spadajo besede, ki jih povezuje neka tema (šola- dolčas, učenje, znanje, učitelji, učbeniki).

Frazemi

So stalne besedne zveze- izreki, pregovori. Imajo v naprej določen pomen, a pomen ni napovedljiv iz posameznih sestavin, ampak šele kot celota. Frazemi so stavčni ali nestavčni. Stavčnim frazemom pravimo tudi pregovori. Frazemi so slogovno zaznamovani, uporabljamo jih v neuradnih okoliščinah, včasih pa jih najdemo tudi v publicističnih besedilih. Frazeme preučuje FRAZELOGIJA, ki jih zbere v frazeoloških slovarjih.

Slogovna vrednost besed

V različnih situacijah uporabljamo različne besede. Besed, ki so slogovno nevtralne, torje jih lahko v vseh situacijah uporabljamo, so slogovno nezaznamovane besede. Besede, ki jih lahko uporabljamo samo v določenih situacijah so slogovno zaznamovane besede. Te razodevajo stanje sporočevalca ali pa kakšno njegovo lastnost- njegovo čustveno stanje, pokrajinsko pripadnost, interesno in strokovno področje. Takšne besede uporabljamo predvsem v zasebnih pogovorih. S slogovno vrednostjo besede se ukvarja STILISTIKA, ki določa besedam vrsto. To zapišemo v slovarjih s slogovnimi ali stilnimi kvalifikatorji. Besede so lahko zaznamovane na več načinov.

ČUSTVENO ZAZNAMOVANE BESEDE so tiste s katerimi lahko izražamo svojo naklonjenost ali ne. Kot naprimer naklonjenost izražamo s pomanjševalnicami, otroškimi besedami, ljubkovalnicami, olepševalnicami. Nenaklonjenost pa z slabšalnicami, žaljivkami, kletvicami, psovki in zmerljivkami. Slovenski jezik ima večino kletvic prevzetih z vulgarnimi izvorom. Posmeh ali neodobravanje lahko izrazimo z ironijo, ki jo razberemo iz konteksta.

POKRAJINSKO ZAZNAMOVANE BESEDE so glede na pripadnost govornic- narečne in pokrajinsko pogovorne besede.

DRUŽBENO- izdajo nam družbeno pripadnost govornic- sleng, žargon. DRUŽBENA VLOGA govornic, kot so praktičnosporazumevalne(zasebne okološčine, s prijatelji in sorodniki, ne glede na njihov poklic), uradovne(pri sporazumevanju s strankami), strokovne(strokovnjaki) ali publicistične besede(uporabljajo novinarji).

ČASOVNA ZAZNAMOVANOST je lahko na dva načina. Nekatere besede šele prihajajo v jezik- neologizmi. Druga skupina pa se je uporablja več tako pogosto- arhaizmi.

Izvor besed

Z izvorom besed se ukvarja ETIMOLOGIJA, saj so besede lahko domačega ali prevetega izvora.

Domače besede:

1. Tiste, ki izvirajo iz prednika današnje slovenščine- indoevropskega jezika, praslovanščine ali sedanje slovenščine
2. Tiste, ki so nastale v novejšem času na podlagi starejših slo. besed
3. Tiste, ki izvirajo iz posnemanja naravnih glasov,

Prevzete besede so tiste besede, ki so prišle v slovenščino in s katerimi nismo povezani razvojno, ampak zemljepisno in kulturno.

Oblikovna stran besede

Oblikoslovje ali MORFOLOGIJA je nauk o besednih vrstah, njihovih oblikah, naglasu ter vlogah, ki jih opravljajo v besedni zvezi ali stavku. Nekatere besede so pregibne (samostalniške besede, pridevniške besede, glagol), druge pa nepregibne (vezniki, predlogi, nekatera imena, členki, medmeti, prislovi).

Pregibne besede imajo osnovo, ki nosi predmeten pomen, in končnico, ki nosi slovnični pomen in se pregiba.

V slovenskem jeziku glede na pomenske lastnosti in tipično vlogo, ki jo ločimo v stavku, razlikujemo 8 besedilnih vrst:

1. Samostalniška beseda
2. Pridevniška beseda
3. Glagol
4. Prislov
5. Predlog
6. Veznik
7. Členek
8. Medmet

Obstajajo pa tudi nekatere besede, ki jih ni mogoče uvrstiti v nobeno skupino (treba, vseč).

Besedne vrste

Samostalniska beseda

Njihova skladenjska vloga v stavkih je predvsem v vlogi osebka, predmeta, prislovnega določila, ali kot povedkovo določilo (fazni in naklonski glagoli ob pomensko nepopolnih besedah).

Samostalniške besede so samostalniki, samostalniški zaimki in posamostaljene besede. Samostalniki so besede, ki poimenujejo bitja, reči ali pojme, sam. zaimki pa zamenjujejo samostalnik.

Samostalnik

Ločimo jih na :

Lastna imena

- Osebna
- Zemljepisna (pojmovna)
- Stvarna

Občna imena:

- Števna
- Neštevna (snovna, skupna in

Slovnice lastnosti, ki ga določajo:

- spol -moški, ženski, srednji - podspol (človeštvo, nečlo.)
- sklon- 6. sklonov (imenovalnik ali nominativ, roditelj ali genitiv, dajalnik ali dativ, tožilnik ali akuzativ, mestnik ali lokativ, orodnik ali inštrumental)
- število- ednina, dvojina in množina. Imamo pa tudi posebnosti- množinske samostalnike, neštevne samostalnike oz. edninske kot so naprimer snovi (voda, les, mleko, riž, sir), skupna poimenovanja (skalovje, vodovje, gorovje) in pojmi (ljubezen, mladost, sovraštvo, zaspanost). Poznamo tudi parne samostalnike, npr nekatera oblačila in obutev (rokavice, nogavice), športni pripomočki (smuči, rokavčki, palice, plavutke, rolerji), nekateri deli telesa (roke, noge, ušesa, oči, ledvice) ter beseda starši.
- sklanjatev- ločimo jih glede na spol. Pri sklanjanju opazimo, da imajo določene besede istega spola iste končnice, torej jih lahko združimo v isto skupino. Pri samostalniku to določimo glede na spol in končnico v ednini imenovalnika in roditelja.

Nekaterim samostalniškim besedam(zaimkom) lahko določimo osebo.

SKLANJATVE

1. MOŠKA SKLANJATEV (zvonec, zvezek) nepremični

korak

V imenovalniku ednine - X
V rodilniku ednine - A

koraka → naglasni tip
koraku
korak
o koraku
s korakom

pes končniški
psa → naglasni tip

medved premični naglasni
medveda → tip na osnovi

sneg mešani
snega → naglasni tip

Premene končnice

- Prevzete besede imajo v imenovalniku ednine končnice X ali E ali I (avto, finale).
- Nekateri enozložni samostalniki imajo v rodilniku ednine končnico U (mir, grad, glas, most, volk, zid)
- Samostalniki, ki poimenujejo bitja, imajo v tožilniku končnico A (brat).
- Preglas- če se osnova samostalnika konča na CJČŽŠ se končnica X spremeni v E (tudi za srednji spol). Konj - s konjem, stric- s stricem, ptič- s ptičem, nogometaš- z nogometašem
- Pri spremembi končnice JE , včasih v množini namesto končnice J v JE . List- listje, grm- grmovje, zob- zobje.

Spremembe osnove:

Izpadanje polglasnika (ə) → v osnovi je polglasnik, ki pri sklanjanju odpade (igralec, ostržek, deček, hlapec). Včasih pa se pri sklanjanju doda J, T, N (abonma, Jure, oče, nagelj(na)- edini z n).

2. MOŠKA SKLANJATEV (vojvoda, strojevodja, Žiga, pismonoša)

V imenovalniku ednine - A
V rodilniku ednine - E

vojvoda nepremični
vojvode → naglasni tip
vojvodi
vojvodo
pri vojvodovi
z vojvodo

3. MOŠKA SKLANJATEV

V imenovalniku ednine- X
V rodilniku ednine - X → in vseh ostalih

Sem spadajo kratice in črkovana imena, lahko jih tudi sklanjamo po 1. moški sklanjatvi. Pojavlja se nepremični naglasni tip.

1. ŽENSKA SKLANJATEV

V imenovalniku ednine - A

lipa

V rodilniku ednine - E lipe
 lipi nepremični
 lipo → naglasni tip
 pri lipi
 z lipo

Pojavlja se tudi premični naglasni tip (Juno- Junone), končniški (steza) ter mešani (gora).

Premen končnic:

- A v rodilniku množine (ni teh cerkva, žena)
- Samostalnik gospa

Premene osnove:

- V rodilniku dvojine in množine se v soglasniški sklop nezvočnik zvočnik na koncu osnove vrine polglasnik pred J pa se vrine I (tekma-tekem, hruška-hruška, škatla, ladja, igla, vožnja, bradlja).
- Polglasnik se vriva tudi v zvodniški sklop (zarja-zarji, mravlja-mravelj, skorja, kamra).
- Mati in hči
- Samostalniki, ki se končajo na EV (breskev, cerkev, žetev)

 breskev breskev → odstopa, ker ni breskvo
 breskve pri breskvi
 breskvi z breskvijo

2. ŽENSKA SKLANJATEV

V imenovalniku ednine - X perut
 V rodilniku ednine - I peruti
 peruti
 peruti
 o perutih
 s perutmi

Posebnosti končnic:

- V dajalniku in mestniku dvojine in množine (stvar, kost, mast, pomoč, jed, nemoč, oblast).
- V orodniku ednine (ljubezen, bolezen, misel, pesem)

Posebnosti osnove:

- Zamenja se osnova - kri → ni krvi
- Obstaja nepremični in mešani preglas (končniškega ni).

3. ŽENSKA SKLANJATEV

Imena, ki se ne končajo na a in obča imena ženskega spola, kratična imena (Ines, Karmen, mami, babi, ZDA...). Končnice ni, pravtako ni posebnosti.

SREDNJA SKLANJATEV

V imenovalniku ednine - X mesto
 V rodilniku ednine - A

Posebnosti osnove:

- Podaljšanje osnove z T (dekle, dete, pišče, žrebe, tele → mlada nedorasla bitja), N (ime, breme, vreme, vime, pleme, sleme → končajo se na me) in s S (drevo, kolo, uho, črevo, pero, telo)
- Vrivanje samoglasnika v rodilnik množne (kraljstvo → kraljestev, jetra, sedlo, obzorje, morje, gorovje, nederje).

Premene končnic:

- cjčžš- namesto E se pojavi O
- veljajo vsi naglasni tipi

SKLANJANJE V VEČ BESEDNIH POIMENOVANJ

- ime in priimek za moškega sklanjamo oboje, za žensko pa sklanjamo samo ime, razen če se priimek konča s samoglasnikom, takrat sklanjamo tudi priimek
- če je del imena neujemalna sestavina se ta ne sklanja (Hotel Turist-Hotela Turist, zlatarna Celje- zlatarne Celje).
- Če je tuje ime več zložno, sklanjamo zadnji del- Ma Ce Tung
- Več delna obča imena- sklanjamo obe sestavine (človek pajek, alfa mater).

Samostalniski zaimek

S samostalniskimi zaimki zamenamo samostalniško besedno zvezo. Poznamo osebne, to so tisti, ki zaznamujejo udeleženca v pogovoru (jaz kot govorec, ti kot ogovorjen, on kot neudeleženec), določamo jim osebo (iz okoliščin) in število, poznamo pa še neosebne zaimke.

OSEBNI ZAIMKI

Lahko jih sklanjamo npr.:

jaz	
mene	me
meni	mi → skrajšne besede- naslonke
mene	me
o meni	
z menoj	

Zame je navezna oblika, ker se navezuje na en predlog.

Povratno osebni zaimki- nimajo 1. sklona.

sebe	se	
sebi	si	zase/nase- navezna oblika
sebe	se	
o sebi		
s seboj		

Če besedo sebe zamenjamo s krajšo besedo se, je to zaimek, ker niso vsi sicer povratno osebni zaimki, SE lahko spada pod glagol (Mojca se smeji.).

NEOSEBNI ZAIMKI- ne izražajo slovnične osebe

- vprašalni zaimki – kdo in kaj
- oziralni zaimki- kdor in kar, v odvisnih stavkih, in kot osebkov odvisnik
- nedoločni zaimki (nekdo in nekaj)- neznana oseba/stvar
- nikalni zaimki (nič, nihče).
- poljubnostni zaimki (komu, nekdo)- zamenjujejo poljubno osebo/stvar
- celostni zaimki (vsakdo, vse)
- mnogostni zaimek (marsikdo, marsikaj)

Posamostaljeni pridevnik

To so prvotno pridevniki(dežurni, gorenjska, Krško), ki so zaradi izpuščenega samostalnika (zdravnik, dežela, mesto) dobili vrednost samostalniških besed, ohranili pa so pridevniško sklanjatev.

Pridevnska beseda

To so besede, ki ne poimenujejo prvin stvarnosti, temveč njihove lastnosti, vrsto, svojino ali količino. Pridevniške besede pridevamo k samostalniškim besedam ter jih tako pomensko dopolnjujemo. Zato nikoli ne opravljajo funkcije samostojnega stavčnega člena (ponavadi kot prilastek ali prislovno določilo). Pragtako nima lastnega spola ne števila, se pa sklanjajo.

- PRIDEVNIKI ali adjektivi
- PRIDEVNIŠKI ZAIMKI
- ŠTEVNIKI ali numerale

Pridevniki

pridevniki so besede, ki neposredno (direktno) poimenujejo lastnost, vrsto ali pripadnost. zato so treh vrst:

- LASTNOSTNI (kakšen?) poimenujejo namreč lastnost kot npr. barvo, obliko, mero, snovnost, vremenskost, kakovost (bel, pravokoten, širok, lesen, jasen).
- VRSTNI (kateri?) izraža vrsto enakih, podobnih ali sorodnih prvin (ljudski, belokranjski, ribji, brezov).
- SVOJILNI (čigav?) poimenujejo pripadnost prvine posameznemu bitju ali skupini.

POSEBNOSTI LASTNIH PRIDEVNIKOV

Nekateri lastnostni pridevniki z X končnico- fajn, cook, poceni, zanič, roza, drap (veliko pogovornih).

Lastnostni pridevniki poznajo določno in nedoločno obliko. Določna oblika se loči po končnem l v imenovalniku ednine moškega spola (bel- nedoločen, beli- določen, lep fant- nedoločna oblika, tisti lepi fant- določna oblika).

Določna oblika je kadar vemo za katerega govorimo, lastnost je bila že prej omenjena. Pokaže se tudi v kakovosti glasu (Veliki Atlas Slovenije, velik otrok, velika slika, velika začetnica).

Določno obliko uporabljamo, ko govorimo o že znanem pojavu, kadar pridevnik določa posebno vrsto predmeta (Pustni terek- pust, Velikonočni ponedeljek,).

Določno obliko uporabljamo za svojilne, kazalne, oziralne in svojilne zaimke, ter za vrstne števnike (očetov stari plašč, tisti lepi fant, kateri pomladni mesec, naš novi učitelj, prvi šolski dan).

STOPNJEVANJE PRIDEVNIKOV

- Elativno ali dvostopenjsko- z obraziloma pre in vele.
lep mesto
prelep velemesto
- Trostopenjsko stopnjevanje z obrazili (predponami in priponami)

osnovnik ali pozitiv	lep
primernik ali komparativ	lepši
presežnik ali superlativ	najlepši

- Trostopenjsko opisno stopnjevanje
rdeč
bolj rdeč
najbolj rdeč

Števniki

Poimenujejo količno in položaj prvine v zaporedju.

GLAVNI ŠTEVNIKI -(koliko?) kot število enot, zapisujemo jih od 1 do 99 skupaj, stotice skupaj, ostalo pa narazen. (2 375 452- dva milijona tristo petinsedemdeset tisoč štiristo dvainpetdeset).

VRSTILNI ŠTEVNIKI- (kateri po vrsti?) označujejo zaporedni vrstni red stvari ali oseb. Če jih zapišemo s številkami jih zapišemo s piko, če pa z besedo pa se besede skupaj + i (555.- pestopetinpdeseti).

LOČILNI ŠTEVNIKI- različne vrste količine nečesa. Imam troje očal → tri različna očala, petero otrok

MNOŽINSKI ŠTEVNIKI- poimenujejo količino delov prvine (trojna nit, trojen zmagovalec- v treh različnih disciplinah, trikratni zmagovalec - 3x v isti disciplini).

NEDOLOČNI ŠTEVNIKI- več, veliko, malo, mnogo → se ne sklanjajo.

Pridevniski zaimki

posredno (ne direkt) poimenujejo lastnost, vrsto, število, svojino.

- OSEBNI ZAIMKI- izražajo slovnično osebo- svojilni (moj, tvoj, njegov, najin, vajin, njihov, naš, vaš, njihov), povratno svojilni(svoj), vedno poimenujejo svojino osebka.
- NEOSEBNI ZAIMKI- ne izražajo slovnične osebe- vprašalni (kakšen, kateri, čigav, koliko), oziralni (kakšen, čigar, ki, kolikor), kazalni (tak, ta, tisti, on, toliko).

Glagol

To so besede s katerimi poimenujemo dejanje, stanje, dogajanje, zaznavanje. Glagoli opravljajo vlogo prilastka, Glede na pomen ločimo_

- polnopomenske glagole- lahko določimo pomen
- nepolnopomenske glagole- ob sebi zahtevajo dopolnilo (biti, naklonski glagoli -morati, želeči, hoteti).
- fazni glagoli- tisti, ki povejo v kateri fazi je dejanje (začeti, končati)

Otrok je bolan. →glagol biti ob sebi zahteva določilo.

Otrok je šel v vrtec. → pomožni glagol ob polnopomenskem glagolu

Otrok je v vrtcu. → glagol biti kot polnopomenski glagol nahajati se.

Glagoli izražajo tudi koliko časa to dejanje traja, ali to dejanje traja samo nekaj časa, ali traja dlje časa (neomejeno). Glede na to ločimo dve vrsti glagolov - GLAGOLSKI VID. Načeloma imajo glagoli obe obliki glagolskega vida.

- dovršni- kaj je storil, naredil
- nedovršni- kaj dela

Nekateri glagoli se nanašajo na objekt dejanja, nanaša se na dopolnilo o udeležencih→ GLAGOLSKA VEZLJIVOST (storiti- kdo je kaj storil).

OBLIKOSLOVNE LASTNOSTI

Neosebne glagolske oblike:

- namenilnik- glagol premikanja + glagol (brez končnice i), tudi v tistih primerih, ko glagol ne izraža direktno premikanje (poslali so ga študirat.).
- deležnik- na L- je glagolska oblika, ki ji ne moremo določiti osebe.
- nedoločnik- ti in či

Osebne glagolske oblike:

- oseba- 1., 2., 3.
- število- ednina, dvojina, množina
- čas- sedanjik (nezložna oblika), prihodnjik (pomožni glagol biti in deležnik I), preteklik (pomožni glagol biti in deležnik), predpreteklik (ko sem bi umival, sem se polil).

- glagolski naklon, povedni (obstoječa resnica), velelnik (čustvena zavzetost), pogojni (izražamo zaželjenost), nimamo oblike boš bil !

Prislov

Označujejo kraj, čas, način in vzrok:

- krajevni prislovi- (kje, kam, kod?) doma, zgoraj, spodaj
- časovni prislovi (kdaj, od kdaj?) nikdar, jutri
- vzročni prislovi(zakaj, kljub čemu?) pomotoma
- načinovni (kako, kolikokrat, glede na kaj?) tako, počas, zgrda, toliko, malo

Največ je načinovnih prislovov, ti so tvorjeni iz pridevnika ali glagola in se stopnjujejo (tisti iz pridevnika). Načeloma pa je prislov nepregibna beseda. V stavku imajo vlogo prislovnega določila. Okoliščine lahko poimenujemo posredno (ne direktno) s prislovnimi zaimki (tam, tu, tja, kjer, povsod, drugje, takrat, nekdej, drugič, kakor, nikakor, kakorkoli, marsikako).

Predlogi

So tiste besede, ki poimenujajo neenakovredno razmerje med besedami ali besednimi zvezami. So nepregibna slovnična vrsta.

- prostorski- pred, pod, nad, med
- časovni- pred, med
- vzročni- iz (ljubezni)
- načinovni -po (Slovenski)

Predlogi vplivajo na sklon besede, pred katero stojijo (z rodilnikom se vežejo brez, do, iz, z dajalnikom proti, kjub, s tožilnikom, na, ob, v, z mestnikom- o, pri, po, z orodnikom pa s in z). Ker to niso polnopomenske besede, ne opravljajo vlogo stavčnega člena, so del drugega stavčnega člena.

Clenki

Izražajo sporočevalčevo presojo stvarnosti (mnenje), njegovo pritjevanje, zanikanje ali vprašanje. Pomembna je postavitvev členska, saj s pomešanjem členkov spreminjamo pomen besede. Členki niso samostojni stavčni členi (Midva sva si ogledala le razstavo.).

Vezniki

Poimenujejo logično razmerje med prvinami in ne vplivajo na obliko besede pred katero stojijo. Poznamo priredne in podredne veznike. Nimajo vloge samostojnega stavčnega člena.

Priredni vezniki povezujejo priredno zložene zveze ali stavke (in, zato, saj). Poimenujejo raznovrstna in enakovredna razmerja (sklep, nasprotje, pojasnjevanje).

Podredni vezniki (ko, ker, da, če, ki) poimenujejo razna neenakovredna razmerja, povezujejo same stavke (časovna, krajevna, vzročna).

Medmet

So besede, ki izražajo sporočevalčevo doživljanje stvarnosti. Medmeti so nepregibni, lahko pa tvorijo tudi samostojne stavke (pa stavki)..

- razpoloženski (oh, jej, hura, ojej)
- posnemalni(hov hov, kirkirikii)
- velelni (pššt, pipipi)